

Kitap İncelemesi:

Çiçek, Hasan. (2009). *Hannah Arendt şiddet karşıtı söylem*. Bilge Adamlar Yayınevi, 240s.

Mehmet Fatih Işık^{1*}

*Sorumlu yazar

Corresponding author

¹Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Turkey

mf.isik@alparslan.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4766-2573>

Bilgilendirme / Acknowledgement:

Yazar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadır:

- 1- Kitap incelemesi olduğundan etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur.
- 2- Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

This article was checked by *Turnitin*. Similarity Index 09%

Atıf bilgisi/Citation:

Işık, M.F. (2022). Kitap incelemesi: Çiçek, Hasan. (2009). *Hannah Arendt şiddet karşıtı söylem*. Bilge Adamlar Yayınevi, 240s. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 259-265.

ÖZ

Şiddet bütün dönemlerde olduğu gibi modern dönemde de toplumların ve insanlığın en büyük sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların bütün değişim ve dönüşümlerine rağmen şiddet sorununun sadece araçlarının değiştiğini söylenebilir. Araçlar yoluyla rasyonel kılınmaya çalışılan şiddet, insanlık için tehdit olmaya devam etmektedir. İnsanlık tarihinde bunun sayısız örnekleri vardır. En büyük örneklerden biri de kuşkusuz I. Dünya Savaşı'dır. Sorunu çözmek bir yana, onu daha da problematik hale getiren şiddet, en yaygın bilinen fiziksel şiddet türünün yanında psikolojik ve eğiten şiddet başta olmak üzere şiddetin birçok türünden söz edebiliriz. Analiz etmeye çalıştığımız "*Hannah Arendt: Şiddet Karşıtı Söylem*" adlı eser Hasan Çiçek tarafından kaleme alınmıştır. Çiçek, bu eserde Hannah Arendt'in şiddetle ilgili düşüncelerini analiz etmekte ve tartışmaktadır. Eserde Hannah Arendt'in düşüncelerinin beslenmesinin arka planında yer alan filozofların etkisine de değinen Çiçek, burada öncelikle şiddet denilen olgunun ne olduğunu anlattıktan sonra şiddetin araçlarını, şiddeti doğuran faktörler ile şiddet yanlısı ve karşıtı olan düşünürlerden söz eder. Çalışmanın son bölümünde ise Çiçek, Arendt'in şiddeti yücelten ideolojiler hakkındaki düşüncelerini tartışır. Bu çalışmada eserin incelenmesi bu bağlam ekseninde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler

Hannah Arendt, şiddet, söylem, ideoloji.

ABSTRACT

Violence is one of the biggest problems of societies and humanity in the modern period, as in all periods. Despite all the changes and transformations of societies, it can be said that only the means of the problem of violence have changed. Violence, which is tried to be rationalized through tools, continues to be a threat to humanity. There are countless examples of this in human history. One of the biggest examples is undoubtedly the First World War. Apart from solving the problem, we can talk about many types of violence, especially psychological and educational violence, as well as violence, the most common type of physical violence, which makes it even more problematic. The work "*Hannah Arendt: Discourse Against Violence*", which we are trying to analyze, was written by Hasan Çiçek. Çiçek analyzes and discusses Hannah Arendt's thoughts on violence in this work. Cicek also touches upon the influence of the philosophers in the background of the feeding of Hannah Arendt's thoughts in the work. Here, after first explaining what the phenomenon called violence is, she talks about the tools of violence, the factors that give rise to violence, and the thinkers who are pro- and anti-violent. In the last part of the study, Çiçek discusses Arendt's thoughts on ideologies that glorify violence. In this study, the study of the work was examined in the axis of this context.

Keywords

Hannah Arendt, violence, discourse, ideology.

I

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumlar için ciddi bir tehdit oluşturan şiddet sorunu, bütün araçlarıyla varlığını sürdürmektedir. Şiddeti yalın bir şekilde ifade etmek gerekirse, “zor kullanma” ve “baskı yapma” olarak tanımlanabilir. Şiddet, insanlık tarihinin her döneminde olduğu gibi, modern çağda da toplumların mücadele ettiği en temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet sorunu, ortaya çıkan her yeni “izm”in, “ideoloji”nin, “inanç”ın veya “doktrin”in çözmeyi taahhüt ettiği bir sorundur. Ancak ne yazık ki tarihi kayıtlar, her yeni “izm”in, “ideoloji”nin, inanç”ın veya “doktrin”in bu sorunu çözmek yerine daha da derinleştirdiğini göstermektedir.

Şiddet sorunu dünya gezegeninde yaşayan varlıklar içinde, sadece insan dünyasına ait olan bir sorundur. Çünkü insan dışındaki hiçbir varlık popülasyonu sorunlarını çözmek için şiddeti bir yöntem olarak görmez ve kullanmaz. Diğer varlıklar arasında yaşanan mücadele salt doğadaki besin zincirinin ve ekolojik dengenin determinist bir sonucundan başka bir şey değildir. İnsanın sorunları çözenin en kolay yolu (!) olarak gördüğü şiddetin birçok türünden söz etmek mümkündür. Belki şiddet denildiğinde çoğunlukla akla ilkin “fiziksel şiddet” gelir ancak literatür tarandığında “fiziksel şiddet”in yanı sıra; “psikolojik şiddet”, “eğiten şiddet”, “sindiren şiddet”, “ekonomik şiddet”, “politik şiddet”, “okşayan şiddet” hatta “şiddetsiz şiddet” gibi birçok şiddet türünün olduğu görülür. Bu şiddet türlerinin her birinin de insanlarda ve toplumlarda farklı travmalara ve sonuçlara yol açtığı muhakkaktır. Dolayısıyla da bu durum insanlık tarihinin her evresinde şiddetle ve şiddetin araçlarıyla karşılaşmanın mümkün olduğunu göstermektedir (Işık, 2018). Bu bakımdan bu sorunun üstesinden gelmek veya bu soruna çözüm arayışında bulunmak, her bir ferdin hem insani hem de vicdani sorumluluğudur. Ancak bu konudaki en büyük sorumluluğun ise düşünürlere ve felsefecilere düştüğünü söyleyebiliriz. Bu bağlamda tarihsel süreçte şiddet sorununa yönelik çaba sarf eden birçok düşünür ve felsefeciden söz etmek mümkündür. 20. yüzyılda da bu sorun üzerine kafa yoran ve çalışmalarının merkezine bu sorunu yerleştiren en önemli felsefecilerden biri de kuşkusuz Yahudi kökenli Amerikalı siyaset bilimcisi olan Hannah Arendt (1906-1975)’tir. Her ne kadar Arendt; felsefenin “bireyin kendisi”ne içkin olan sorunlarla uğraştığını ileri sürerek kendisine yakıştırılan felsefeci sıfatını reddetse de; aslında onun 20. yüzyılın sorunlarına yönelik olan çözümlemeleriyle ve perspektifiyle bu çağa damga vurduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü Çiçek’in de ifade ettiği üzere o, kendisinden önce yaşamış olan birçok felsefeci gibi sadece şiddetin birçok türüne maruz kalmakla kalmadı. Aynı zamanda onun şiddet sorununa bu filozoflar gibi duyarsız kalmaması da onu, 20. yüzyıldaki en önemli felsefecilerden biri haline getirdiği söylenebilir (s. 221).

II

İncelenmeye tabi tutulan ve yukarıda da künyesini verdiğimiz “*Hannah Arendt: Şiddet Karşıtı Söylem*” adlı eser, Arendt’in “şiddet” sorununa yönelik olan düşüncelerini ve çözüm önerilerini, onun düşünce zeminini besleyen felsefesini ve bu zeminden türeyen kavramsallaştırmaları dikkate alarak, meseleyi farklı boyutlarıyla incelemektedir. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

- 1-) Hannah Arendt (‘in Hayatı) ve Diğerleri,
- 2-) Arendt’te Şiddet Karşıtı Söylem,

3-) Arendt'e Göre Şiddeti Yücelten İdeolojiler.

Bu ana bölümlerin her biri de ayrıca çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Kısaca buraya kadar “şiddet” olgusunun ne olduğu irdelendiğine ve incelenmeye tabi tutulan eserin iskeleti hakkında genel bilgilendirme yapıldığına göre, artık eserin yazarı olan Çiçek’in sorunu nasıl ele aldığına ayrıntılarına bakabiliriz. Ayrıca eser incelenirken konunun önemine binaen yeri geldiğinde can alıcı noktalar hakkında da alıntılar yapılacağına okuyucu için faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Eserin birinci bölümünü oluşturan “*Hannah Arendt (in Hayatı) ve Diğerleri*” (s. 25-46) adlı bölümde tartışma konusu edilen meselenin daha doğru ve sağlıklı anlaşılabilmesi için, Arendt’in kim olduğundan ve onun düşüncelerinin şekillenmesinde en çok rol oynayan Karl Jaspers (1883-1963) ve Martin Heidegger (1889-1976)’den söz edilmiş. Burada özellikle “kadın ve Yahudi olma”nın Arendt’i ne tür zorluklarla karşı karşıya bıraktığını ayrıntılarıyla anlatan Çiçek, farklı ve ayrıksı olarak algılanan Yahudilerin bu durumunu Arendt’in “*Yahudi olmak, ama yine de olmamak*” düşüncelerine referans yaparak, yaşananlarla ilgili çeşitli ipuçlar verdiği söylenebilir (s. 35). Burada Arendt’in “kadın olmak” ve “Yahudi olmak” gibi dönemin iki temel dezavantajlı kimliğe sahip olduğunun altını çizen Çiçek, son tahlilde Arendt’in bu dezavantajlı durumları azmi ve mücadelesiyle avantajlı hale getirdiğine işaret eder.

Bu bölümün ilerleyen sayfalarında Jaspers ve Heidegger’in, Arendt için nasıl bir anlam ifade ettiğine vurgu yapılmaktadır. Burada Arendt’in hocası Jaspers’e olan bağlılığına vurgu yapan Çiçek, Jaspers’in Arendt için birçok konuda “otorite” olmasının yanında Arendt’in de öğrenci olarak hocasına olan bağlılığına ve güvenilirliğine işaret ederek bu durumun önemini irdeler. Sonrasında ise Jaspers ile Arendt’in düşünce noktasındaki fikirdaşılığına, özellikle de “Varoluş Felsefesi” ve silah endüstrisi konularında her ikisinin paralel düşüncelere sahip olduğu ileri sürülür. Ayrıca bu kısımda Jaspers ile Arendt’in düşüncelerinin benzerlik göstermesinin, her ikisinin de yaşadıkları siyasal ve toplumsal koşullardan kaynaklı olduğuna dikkatleri çeken Çiçek; bundan sonraki kısımda ise Arendt’in kendisine karşı duygusal bir bağ hissettiği Heidegger’i anlatarak, her ikisinin sahip olduğu düşünce farklılıklarını irdeler. “*Modern Zamanlar Aşk: Arendt ve Heidegger*” adlı başlıkta, Arendt ile Heidegger’in bir öğrenci ve hoca olmanın ötesinde birbirlerine karşı duygusal bir ilişki biçimine sahip olduğunun altını çizen Çiçek, Arendt’in hocası Heidegger’i birçok konudaki düşüncelerinden dolayı eleştirdiğini dile getirir. Ancak bu eleştirinin hocasına karşı kin besleme noktasında da olmadığına dikkat çeker. Temelde Heidegger ile Arendt’in ilgilerinin birbirinden çok farklı olduğunun (Heidegger “varlık”, Jaspers “siyaset felsefesi”) ve Heidegger’in Hitler’e olan desteğini kabullenemediğinin anlatıldığı bu kısımda; her şeye ve bütün eleştirilere rağmen Arendt, Heidegger’e olan aşkıdan dolayı onu dışlamamış ve onunla ilişkisini kesmemiştir.

Eserin ikinci bölümü “*Arendt’te Şiddet Karşıtı Söylem*” (s. 59-135) başlığından oluşmuştur. Ana başlık da iki alt başlıktan ve alt başlıkların da çeşitli başlıklardan oluştuğu, oldukça ayrıntılı ve kapsamlı bir bölümdür. Bu bölümde öncelikle şiddetin ne olduğu tartışılıyor ve ardından şiddet ve egemenlik araçları, şiddeti doğuran temel etmenler, şiddeti meşrulaştırma ve rasyonelleştirme çabaları, şiddete karşı eylemin ve sözün gücü ile sivil itaatsizliğin önemi çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır.

Şiddetin istenmeyen ve negatif bir olgu olduğunun altının çizilmesiyle başlayan bu bölümdeki tartışma, aynı zamanda bu olgunun herkes tarafından kabul gören bir tanımlanmasının

yapılmayacağına ve bunun da şiddet sorununun anlaşılmasını zorlaştıran temel bir faktör olarak varlığını sürdürdüğüne dikkat çekilir. Bu kısımda özellikle şiddetin döngüsellğine vurgu yapılarak, şiddetin her zaman şiddeti doğurduğunu/doğuracağını ileri süren Çiçek, bu iddiasını Arendt'ten yaptığı şu alıntıyla gerekçelendirmektedir: “*Şiddet her zaman şudur: Araçlar amaçlara galebe çalar. Amaçlara hızla ulaşılmazsa, sonuç yalnızca bozgun değil, daha kötüsü, siyasal alan şiddetin girişi olacaktır. Her eylem gibi şiddet pratiği de dünyayı değiştirir; ama en olası değişim, daha şiddetli bir dünya doğrultusundandır*” (s. 64). Şiddetin bu döngüsel olma halini Çiçek, Arendt dışında Mevlana, Nermi Uygur, Afşar Timuçin ve Norbert Elias gibi birçok düşünürden de alıntılar yaparak sorunu tartışır ve analiz eder. Burada Çiçek'e göre, Arendt'in bireysel şiddet yerine daha çok “kolektif şiddet” problemini irdelediğini ve şiddetin gerekçeleri gösterilerek haklılaştırılabileceğini; ancak buna rağmen bu durumun şiddetin hiçbir zaman meşrulaştırılamayacağını savunduğunu ifade eder.

Şiddetin akıldışı olan bir eylem biçimi olmadığını ifade eden Çiçek, Arendt'e göre bunun bir egemenlik aracı olarak araçsallaştırıldığını ileri sürer ve bu iddiasını da Arendt'in “*tüm siyaset iktidar mücadelesinden ibarettir; iktidarın nihai biçimi şiddettir*” tezine dayandırır (s. 72). Ayrıca toplumlar için her zaman tehdit oluşturan emperyalist anlayışların da egemenlik aracı olarak kullanılan şiddet nedeniyegenişlediğine vurgu yapar. Aynı kısımda iktidar, kuvvet, zor ve otorite gibi kavramları tartışan ve bunların birbirleriyle olan ilintisini analiz eden Çiçek, özellikle iktidar kavramının Arendt tarafından olumsuz vasıflara sahip olan bir olgu olarak görülmediğine, aksine Arendt'in iktidarı olumlu ve yapıcı bir kavram olarak algıladığının altını çizer. Çünkü Çiçek'e göre Arendt, iktidar olgusunun bir gruba aitliği ifade ettiğini ve aidiyetin de insanların birlikte yaşama duygusunun teminatı olduğunu savunur.

Eserin devamındaki sayfalarında Çiçek, çağdaş toplumlarda ortaya çıkan örgütlü şiddetin ortaya çıkmasında bürokrasinin en önemli faktör olduğunu ve bu durumun da son yüzyıllık süreçte parti bürokrasinin varlığıyla daha da yükseldiğini dile getirir. Bürokrasinin bu konudaki olumsuz işlevselliğini Arendt'ten yaptığı çeşitli alıntılarla destekleyen Çiçek, “*bürokrasinin hem şiddeti bir iş görme yöntemi olarak benimsemekte olduğu hem de şiddetin yaygınlaşmasına yol açtığı*” tezini ortaya koyar (s. 99). Ayrıca bu bölümde tartışılan alt başlıklardan biri olan “*Şiddet Yanlısı Düşünürler*” başlığı altında Çiçek, Arendt'in şiddeti meşru gören veya meşrulaştırmaya çalışan düşünürlerle yönelik olan düşüncelerine yer verir. Burada Arendt'in şiddetin yayılmasında ve kabul görmesinde olumlu katkılar sunan düşünürler olarak gördüğü Machiavelli (1469-1527), M. Robespierre (1758-1794), G. Sorel (1847-1922), Pareto (1848-1923), Fanon (1925-1961) ve hatta Nietzsche (1844-1900) gibi daha birçok düşünürün bu konudaki düşüncelerine yer verir ve onları eleştirir. Arendt sözü edilen düşünürlerin şiddeti rasyonelleştirdiklerini ve şiddetin sanki insan yaşamının doğal bir parçasıymış gibi gösterme çabalarını “*sorumsuz ve büyük laflar*” olarak değerlendirmektedir (s. 114).

Bu bölümde son olarak, insanların şiddeti sorunların çözümü olarak görmekten vazgeçme ve şiddete karşı Arendt'in çözüm önerilerini tartışan Çiçek, burada şiddete karşı “*söz ve eylem*” ile “*sivil itaatsizlik*”in şiddete alternatif olabilecek en iyi araçlar olabileceğini ileri sürer. Burada konuşmanın ve eylemin önemine Arendt'in düşünceleriyle sık sık vurgu yapan Çiçek, “*insanların birlikte yaşıyor olmaları birlikte eylemeyi ve birlikte söylemeyi beraberinde getirir*” düşünceleriyle şiddetin önüne “*söz ve eylem*”le geçmenin mümkün olabileceğini iddia eder (s. 132). Ayrıca Arendt için şiddete ihtiyaç duyulmayacak bir başka çözüm aracı olan ve “*şiddete*

başvurmadan haksızlığa karşı çıkararak bir hak arama yöntemi" anlamına gelen sivil itaatsizliğin modern demokrasilerdeki öneminin giderek arttığı da söylenebilir. Çiçek bu kısımda sivil itaatsizliğin şiddet karşısında bir panzehir işlevine sahip olduğunu yanı sıra, bunun Arendt için "kriminal itaatsizlik" ve devrimden de farklı olduğunu tartışır.

Eserin üçüncü bölümünde yani son bölümünde ise "*Arendt'e Göre Şiddeti Yücelten İdeolojiler*" ana başlığı ve bu ana başlığın altında da dört alt başlık yer almaktadır. Burada Çiçek, bir önceki bölümde tartışmaya açtığı "*şiddeti meşru görmeye çalışan düşünürler*" minvaldeki tartışmayı Arendt'in özünde şiddet barındırdığını ve şiddeti yücelttiğini iddia ettiği "*totalitarizm*", "*ırkçılık*", "*emperyalizm*" ve "*antisemitizm*" gibi ideolojileri tartışmaktadır. İnsanlık tarihinin genelinde şiddetin örgütlü ve planlı bir biçimde ortaya çıkmasında ve gelişmesinde yukarıda sözünü ettiğimiz ideolojilerin katkı sağladığına inanan Arendt'e göre, "*totalitarizmin her türünün özünde şiddet barındırdığını veya varlığının şiddete dayalı olduğunu*" ileri sürer (s. 147). Çiçek de tıpkı Arendt gibi totalitarizmin eylemleri rasyonelleştirdiğini, farklılıklara karşı olduğunu, insan özünü yıkmaya dönük bir egemenlik anlayışına sahip olduğunu ve iktidarın tekelleşmesine yönelik bir anlayışla var olduğunu savunduğunu ileri süren Arendt'in, bu ideolojinin iktidarı yok ettiğini ve onun yerine şiddete dayanan terörü inşa ettiğini savunur. Bu bağlamda Arendt'in felsefi düşüncesine göre şiddeti yücelten ideolojilerden olan totalitarizm, "*aşırı devletçiliği ve ırkçılığı merkeze alan*" faşizm yoluyla şiddeti rasyonel hale getirir. Ayrıca faşist ideolojiyi savunanların kendilerini devletle özdeşleştirdiklerini ileri süren Çiçek, böylesi yönetim anlayışlarının bu yolla bütün ulusal kurumları da kötü emellerine alet ettiklerini ifade eder ve bu yaklaşımları eleştirir. (s. 153-154).

Arendt'e göre şiddeti yücelten bir başka ideoloji de doğası gereği kendisi gibi olmayan her tür farklılığa karşı olan ırkçılık ideolojisidir. Hakikati manipüle edip "*sokaklardaki şiddeti haklılaştırma*" felsefesiyle hareket eden ırkçılık Arendt'e göre ulusu yıkan ve insanlığı yok eden bir var olma gücüne sahiptir. Irkçılığın kan eksenli bir ulus kurma felsefesine dayandığını ileri süren Arendt için "*eğer bireyin değeri yalnızca doğmuş olduğu ulusa borçluysa, beşeri onur diye bir şey yok*" tezinin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Çiçek ise, bir ulusun diğer ulusa üstün kabul edilme durumunun insan doğasına aykırılık teşkil ettiğini savunmaktadır (s. 167). Bir başka ideoloji olan emperyalizmi "*üst sınıflara ferahlık veren devasa bir tebdili mekân sistemi*" olarak tanımlayan Arendt, emperyalizmin hukuku ve yasal kurumları dikkate almamanın yanında kanunsuzluğu ideolojik olarak haklılaştırmasının şiddeti yüceltmek anlamına geldiğini ve emperyalizmin bu yolla varlığını sürdürdüğünü savunur (s. 170). Son olarak şiddeti yücelten ideolojilerden biri olarak kabul ettiği antisemitizmden söz eden Çiçek, bu kısımda ulusal yönetimden yoksun olmanın halk için ne tür olumsuz sonuçlar doğurduğunu tartışır. Ayrıca bu kısımda azınlıklar gibi devletsizlerin de sahip oldukları ulusal haklarını dolayısıyla insan haklarını kaybettiklerini tartışan Çiçek, Arendt'in bu konudaki düşüncelerine referanslar yaparak, bu durumun tarihi süreçte de hep tekrar edildiğini hatırlatır. Burada antisemitizm yoluyla Yahudilerin uğramış olduğu her tür ayrımcılığı ve haksızlıkları analiz eden Çiçek, ortak dünyada buluşmamızı sağlayan sağduyunun; antisemitizm yoluyla yok edildiğini ileri sürer.

III

Sonuç olarak; 20. yüzyılda yaşamış olan Arendt, başta şiddet sorunu olmak üzere çeşitli politik meseleler üzerine fikir üreten ve sorunlara çözüm bulma mücadelesi veren dönemin en önemli filozoflarından biridir. Yazmış olduğu kitaplardan başta "*Şiddet Üzerine*" kitabı olmak üzere

“Kötülüğün Sıradanlığı”, *Totalitarizmin Kaynakları*”, “İnsanlık Durumu” ve “Geçmişle Gelecek Arasında” gibi kitapları, onun temel düşüncelerinin ana kodlarını veren ve düşünce dünyasında ciddi etkiler yaratan eserlerdir.

Çiçek de “*Hannah Arendt: Şiddet Karşıtı Söylem*” adlı bu çalışmasında şiddet sorununu farklı boyutlarıyla tartışmakta ve iddialarını da büyük oranda Arendt’in yukarıdaki eserlerinden yapmış olduğu tezlerle desteklemektedir. Çalışma Arendt’in siyaset felsefesine yönelik olan temel düşüncelerini okuyucuyla buluşturmanın yanında; çalışmanın sahip olduğu dilinin anlaşılır ve akıcı olması da okuyucu için olumlu diğer yönlerdir. Çalışmanın her şeyden önce şiddet sorununun doğurduğu olumsuz sonuçları tartışması, bunu tarihi olay ve kayıtlara dayandırarak ortaya koyması ve okuyucuyu bilgilendirmesi bakımından önemli bir kaynak olma vasfına sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın şiddetin yüceltilerek haklılaştırılma çabalarının yanlışlıklarını tartışmaya açması ve alternatifler sunması bakımından da önemli bir misyona sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca her toplum türünde olduğu gibi modern toplumlarda da ciddi bir sorun ve tehdit teşkil eden şiddet sorununa, Çiçek’in alternatif çözüm arayışlarının ve çalışmanın sonuç bölümünde öne sürdüğü önerilerin hayati önemde olduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda Arendt’in şiddet konusundaki görüşlerinin ve çözüm önerilerinin neler olduğunu merak eden okuyucular için bu çalışmanın temel bir çerçeve olma noktasında özgün bir çalışma olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Çiçek, H. (2009). *Hannah Arendt şiddet karşıtı söylem*. Bilge Adamlar Yayınevi.
Işık, M.F. (2018). *Şiddette karşı felsefenin sağduyusu bir çözüm olabilir mi?* Şiddet ve Sosyal Travmalar Uluslararası Kongresi, Samsun.